

72.

BANJOLUČKA VELIKA REALKA,
NJENI ĐACI I NASTAVNICI
(od osnivanja do 1918 godine)

Banja Luka bješe 1895 godine gradić od blizo 11.000 stanovnika, kad se u njoj podigla jedna od najljepših zgrada sjeverne Bosne - zgrada Velike realke. Tada nije Banja Luka još imala ni kanalizacije, ni električnog svjetla, ni vodovoda, niti većeg broja modernijih građevina.

Gradnja zgrade Velike realke je počela 1892 godine u jesen. U to doba, pod konac XIX stoljeća, bila je to najveća i najljepša zgrada u Banjoj Luci, centru na Krajini.

Prije toga nalazile su se na tome zemljištu barake turske vojske, koje je Austrija održavala do izgradnje Vrbaskog logora. Pod nadzorom preduzimača Čeha Hipolita Pokornog, a s većinom Talijana zidara, podigla se na tome zemljištu, koje je dominiralo nad Govedarnicom i okolicom, dvospratna zgrada Velike realke u obliku velikog latinskog slova F. Docnije, prije Drugog svjetskog rata, nadograđeno je još jedno krilo, tako da je zgrada dobila izgled slova E. U prizemlju lijevog dijela zgrade ureden je stan za direktora Velike realke. U školskom dvorištu je bila podignuta i jedna mala zgrada za ostavu fiskulturnih rekvizita i sprava za vježbanje.

Svečano otvorenje Velike realke obavljeno je 4 oktobra 1895 godine, na imendan "njegovog carskog i kraljevskog apostolskog veličanstva" cara Franje Josipa I. Drugim službenim poslom bio je zaposlen "presvijetli" gospodin okružni pretstojnik baron Lazarini, pa ga je zamijenio kotarski pretstojnik Forkapić, kao pretstavnik Visoke zemaljske vlade u Sarajevu. Forkapić je prigodnim riječima proglasio Veliku realku u Banjoj Luci otvorenom i predao je na upravu prvom direkto-

ru Augustu de Tartalji. Tartalja je u svome govoru istakao realnost, očevidnost i pozitivnost znanja koje će Velika realka davati svojim đacima. Zatim da će škola vaspitavati karaktere da budu učtivi, marljivi, tolerantni, da štiju i tuđe nazore, da se drže načela poštenja, bratske ljubavi, lijepog ponašanja i da se uvijek drže poslovice "Brat je mio, koje vjere bio, a nastavnici da uvijek budnim okom nadziru rad i razvoj omladine jer da se samo mlado drvo lako savija...

I započela je nastava s prvim đacima u I razredu, kojih je u tom jednom odjeljenju I razreda bilo 64 i Predavanja su / započeli prvi nastavnici: Tartalja, Vladislav Skarić, suplent, Vid Kovačević, proto, Fra Frano Ćurić, kapelan, Ibrahim effend Kadić, šerijatski sudija i Jakob Elias, privremeni učitelj za jevrejsku vjeronauku. Interesantno je da Skarić, koji je bio istoričar, počinje u Velikoj realci da predaje njemački i / "bosanski" jezik. Crna Kalajeva reakcija izmislila je i taj monstrum od jezika i dala Divkoviću da izradi gramatiku s naslovom "Gramatika bosanskoga jezika"! Tek 14 oktobra 1907 godine, poslije čestih i mnogih revoltiranja, povučen je taj naziv i zamijenjen sa "srpsko-hrvatski jezik".

Tada su bili na snazi t.zv. prijamni ispiti, te su vrijedili još čitavih 15 godina. Đaci, koji su svršili osnovnu školu, nisu mogli u realku, ako na prijamnom ispitu ne mogu da dokažu okretnost u čitanju i pisanju latinicom i ćirilicom, glavna pravopisna pravila, četiri vrste računa i - vjeronauku! Do vjeronauke se, iz pojmljivih habsburških, kalajevskih i klerikalnih razloga - mnogo držalo. Bilježi se kao važan dan u analima škole kad je održan ispit iz katoličke vjeronauke u prisustvu "presvijetloga gospodina" biskupa. Nadalje:

u nekim školskim godišnjim izvještajima stoji da su se daci rimo-katoličke vjeroispovijesti pričestili 3 ili 5 puta u toku godine, a daci srpsko-pravoslavne vjeroispovijesti 2 puta. Osim toga je i broj časova iz vjeronauke povišen od jednoga na dva časa. Redovno polazjenje crkve bilo je "pod moraš", jer: "mlado se drvo lako savija" i treba se zarana naučiti da uvijek treba jaču silu moliti, a ne srditi, i svē što činiš, pa makar i zlodjela, treba samo molitvom da prelakiraš. Tako se je vaspitavalo.

Među prvim dacima Velike realke bili su: Andrijević Niko, Bahtijarević Edhem, Babić Savo, Bilbija Jovo, Jankovići Petar i Branislav, Jugat Pavo, Kočić Ilija, Kokanović Dragutin, Kovačević Blagoje, Kusionić Milan, Milošević Mirko, Odić Dragutin, Pajić Lazar, Petković Petar, Poljokan Jakob, Popović Đorđe, Rađan Ilija, Stojanović Risto, Vidović Niko, Višekruna Lazar, Vlašić Josip, Vukić Pero, Vujičić Niko, Zarić Svetožar, Zita Dušan, Zrnić Svetožar i Zubović Mitar. Iz Banje Luke ih je bilo 30, iz ostale Bosne 28, iz Hercegovine 3 i sa strane 3. Od toga 5 muslimana, 38 pravoslavnih, 17 katolika i 4 jevreja.

Prvih godina nisu daci plaćali školarine, ali je poslije nekoliko godina uvedeno da se plaća i to 20 kruna školarine i 4 krune upisnine.

U Velikoj realci je najduže direktorovao August Tartalja, prvi direktor, od 1895 do 1909 godine, crnomanjast, zafrkanih brkova, snažna glasa i čvrsta dlana u desnice ruke. Od 1909 do 1912 godine bio je direktor dr. Đorđe Protić, plav i tih, koji ~~nikad~~ je često opominjao đake s prozora direkcije da se ne igraju "po travinjaku" ispred škole, da se trava ne bi ugazila, nego da se igraju u dvorištu iza škole ili po cesti. ~~Dr.~~

Dr. Kosta Krsmanović je bio direktor u najžurnija vremena, od 1912 pa do 1914 godine, za vrijeme Balkanskih ratova, koje je velik broj đaka i nastavnika živo pratio, pa do burne 1914, koja je ispoljila omladinski revolt u liku Gavrila Principa i koja je istakla omraženi germanski "Drang nach Osten" u liku njemačkog svedržitelja Vilhelma II i austro-ugarskog prestolonasljednika Franca Ferdinanda, koga je Princip umirio. Užasan progon zadesio je tada Srpski narod i velik dio Slavenstva. To je iskusio i dr. Kosta Krsmanović. Naslijedio ga je kratko vrijeme od 1914 do 1915 Mijo Poljak. Oba posljednja žive u Sarajevu kao penzioneri. 1915 došao je za direktora Velike realke dr. Slavoljub Kantoci, koji je još neko vrijeme direktorovao i u ujedinjenoj državi Srba, Hrvata i Slovenaca.

S osvitkom XX vijeka javlja se Petar Kočić i njegovi drugovi. U Srbiji zbacuju Obrenoviće, a na prijesto dovode Petra Karađorđevića, u Krajini poznatog kao vojvodu Petra Mrkonjića, koji 1905 godine, prilikom proglašenja svog najstarijeg sina za nasljednika prijestola, drži jedan govor, koji je zadobijao tadašnju slobodarsku omladinu:

"Ne znam, sine, da li ću ja imati toliko vremena i mogućnosti (bilo mu je već 61 godina) da te posvetim u vladarske poslove. Savet, pak, koji ti mogu još danas dati, jeste da kao vladalac čuvaš i poštuješ ustav i zakone zemaljske. Znaj, sine, da ćeš samo tako moći steći ljubav i poštovanje svoga naroda. Bez ljubavi narodne pak slabi su prestoli zemaljski...Trudi se da što manje grešiš, a učiniš li greške, popravljaj ih što pre da bi se što pre i zaboravile. Budi uveren da će samo u miru i sreći zemlje kojom budeš upravljao ležati i tvoja sreća. U narodu, kojim bi večno uzdisao i proklinjao svoju sudbinu, ne bi ti mogao biti zadovoljan. Iz istorije naroda videćeš i naučićeš,

sine, da su grđno grešili oni vladari koji su mislili da je zemlja radi njih, a ne oni radi zemlje i naroda...Spremaj se, sine, za taj veliki i težak zadatak..."

U svojim pripovijetkama Kočić glorifikuje slobodu i žigoše sve izdajice i prišipetlje okupatora. Ismijava austro-ugarsku upravu i sudstvo. I školske se omladina zadojila tim slobodarstvom. Mnogi su đeci starijih razreda osjećali da su kao određeni da se žrtvuju u borbi protiv okupatora i kmetoderskih šićardžija. Takvu je omladinu inspirisao Kočić i njegovi drugovi, slobodarstvo samostalne Srbije i svi slobodarski pokreti drugih zemalja. Književnost svih naroda, pisana u tome duhu, bodrila je omladinu i spremala za presudnu akciju. Takve su se knjige krijući čitale i "gutale". Stoga je škola, razred i učenje bila takvim đacima sporedno zanimanje; nisu mnogo marili za školske knjige i predavanja, nisu htjeli da se nazovu "štreberima" zbog pedantnog pribiranja školskog znanja i redovnog pohađanja časova. Revolt protiv svega što dolazi iz okupatorovih kancelarija i ismijavanje tuđanskih zakona i ustanova sramne Kalajeve reakcije, čak i njegovih škola, - eto to su bihi važniji zadaci revolucionisane omladine.

Okupator je preko svojih školskih vlasti nastojao da svakom slobodarstvu stane na put. To je činio u prvom redu pomoću "Disciplinskih propisa":

§ 80.

Političke novine ili druge slične spise naručivati đacima je zabranjeno.

§ 93, 117.

...Đacima je zabranjeno da sudjeluju u društvima bilo kao članovi, bilo kao gosti društveni...

§ 119.

Neovlašteno učestvovanje kod kojeg društva može se prema okolnostima kazniti i isključenjem iz škole.

✓ 1908 godine zabranjuje se srednjoškolskoj omladini da podnosi vladi ili ministarstvu kolektivne molbe i želje, jer da srednjoškolska omladina ne sačinjava kakvo organizovano tijelo. Njemačkom jeziku ima da se posvećuje sve veća pažnja, ali i Mađarska traži svoje. Stoga se je od 1908. mogao uzeti mađarski ili njemački jezik po volji kao alternativno obligatan predmet.

Bilo je i raznih zabrana druge vrste, na pr. u

§ 93.

Dacima nije slobodno da sami hodaju po ulicama s djevojkama, pa bile im i rod...

§ 100.

Dacima ispod 16 godina zabranjuje se vožnja na biciklu, jer im je tijelo nerazvijeno...

Petar Kočić nije učio u ovoj Velikoj realci, jer je počeo već ranije da uči u Sarajevu. Njegov malo mlađi brat Ilije Učit.školu svršio je ovdje četiri razreda i otišao u ~~BERGHEIM~~ sarajevsku, pa je prekinuo školovanje zbog očeve smrti i zakaluderio se. Umro je 1928 kao parohijski sveštenik u selu Lipniku kod Sanskog Mosta.

Nikola Vujičić, koji je također prvi đak ove škole, još radi kao profesor gimnazije u Jajcu. Dragoljub Kokanović je profesor u penziji, a živi u Beogradu. Jugat Pavo je penzioner u Banjoj Luci. Poneki još živi kojegdje, a većina je već pokojnih.

1906 godine je buknuo radnički štrajk u Banjoj Luci. Tada su i đaci štrajkovali i nisu išli u školu, nego su slušali ~~FK~~

raspaljive govore štrajkača na Petrićevcu. Među štrajkačima je bio aktivno sudjelovao jedan od prvih đaka Velike realke, Lazo Višekruna, koji je pred dvije godine umro u Banjoj Luci.

Iako su bila zabranjena đacima kolektivna traženja, ipak su đaci banjolučke realke, kad je u Hrvatskoj počela da se polaže "olakotna matura" /s manjim brojem predmeta/ raznim javnim i zakulisnim traženjima isposlovali da se je i u Bosni počela slijedeće školske godine da polaže ista takva "olakotna matura".

Iako su austro-ugarske vlasti svakom prilikom suzbijale i gušile svaku naprednu misao, svaki napredniji pokret među đacima, ipak je đačka omladila jurila ispred duha vremena obećavajući nešto novo, nešto bolje.

Pošto je tek dvadesetak godina XIX bilo minulo od okupacije to su još mnogi đaci muslimani bili neopredijeljeni: nisu mogli mnogi da se odluče da li su Srbi ili Hrvati. Još 1905 osnovali su đaci Hrvati tajno i isključivo svoje katoličko društvo i krstili ga lijepim imenom "Preporod". Članovi toga društva sastajali su se u kući svog druga Stjepana Crnekovića u jednoj staroj kući kraj okružnog zatvora "Crne kuće". Među ostalim "Preporod" je išao i zatim da privuče što više đaka muslimana u svoje redove i da se nazovu Hrvati muslimanske vjere. Ali ubrzo i đaci Srbi opaziše da njihovi drugovi Hrvati žive nekim organizovanim društvenim životom. Doznali su i gdje održavaju sastanke. Nije im bilo ni na kraj pameti da to jave školi ili tuđinskoj vlasti, nego poučeni tim primjerom svojih drugova Hrvata osnovaše i oni ubrzo iza njih srpsko tajno đačko društvo i dadeše mu ime "Njegoš". To društvo je održavalo svoje sastanke u blizini "Preporoda" s drug

strane Crne kuće kraj drumu, u Hadžamićovoj kući na čošku, u stanu đaka Milana Kneževića, zvanog Lube, docnijeg profesora. Prvi i posljednji pretsjednik "Njegoša" bijaše maturant Svetolik Davidović, potonji urednik sarajevske "Srpske riječi".

Neopreznost, ogovaranje, takmičenje i konkurencija prođeraše još iste godine veo tajnosti i doznade se za oba društva. Direkcija Velike realke uhvatila je jednu nit. I počelo se odmotavati. Istragu je vodio profesor August Regal. On je od oba društva oduzeo knjige i spise i o svemu izvijestio direktora škole. Ovoga su puta Hrvati spasilu Srbe: jer da nije ista krivica bila i kod Hrvata, đaci Srbi stradali bi mnogo gore. Ovako, sve se svršilo - na opomenama.

Ubrzo iza toga, 1906 godine, dođe u Banju Luku kao delegat sarajevskog srpskog tajnog đačkog društva Jovo Varagić, đadanji đak, potonji pjesnik, a namjerom da osnuje novo tajno đačko društvo. To je društvo bilo mnogo dugovječnije od "Njegoša", a đadoše mu ime "Sloboda". Tim imenom su označena i nastojanja toga društva. Literatura je tada bila osnova društvenog programa, ali ujedno i najzgodnija maska za revolucionarni rad društva, ako bi se ono otkrilo. Prvi pretsjednik "Slobode" bijaše Svetozar Nedimović, koji je ove godine umro, a bio je inspektor šumarstva u Beogradu.

U to doba Banja Luka je imala vrlo malo dobrih knjiga i listova. Najbolju knjižnicu je imala Srpska čitaonica, koju je još za turske vlade osnovao Vaso Pelagić /1868 godine/. Najvaženiji list u Bosni i Hercegovini bijaše tada "Bosansk Bila". U banjolučkoj realci bilo je samo 3 do 4 đaka pretplećeno na taj list. Neki su đaci bili čak i saradnici "Bos.Vile", pa i "Srpske riječi" i "Vrača pogađača". Skupljali su

narodne umotvorine za "Bos. Vilu", a preko "Srpske riječi" vodili su borbu za pobjedu ćirilice u banjolučkoj Velikoj realci. Ćirilica je tada bila izraz nacionalnog revolta i žilavosti, veza s prošlosti i aluzija na slavniju budućnost. Ona je bila žaoka protiv germanizacije Slavena i protiv nečovječnog "Branga nach Osten". Latinica se tada smatrala izrazom rimske propagande i austro-ugarskog despotizma.

Sprva su se sastanci "Slobode" održavali na raznim mjestima, docnije u Srpskoj čitaonici i Srpskom sokolu i najzad u tadašnjoj Srpskoj narodnoj osnovnoj školi /kođ današnjeg kina "Kozare"/

Došla je i kobna 1908 godina: aneksija Bosne i Hercegovine. Podmuklom aneksijom se austro-ugarska vlast i pretstavila u pravom svom svjetlu. Podzemna akcija revolucionarne omladine počela se sve više širiti i izbijati na površinu u raznim izrazima i formama. To je bio revolt omladine na germanizaciju i austrijski anacionalni bošnjakluk. Aneksija je ogorčila, ponizila i duboko uvrijedila sve svjesne rodoljube. I najveći dio muslimana bio je revolucionisan. Aneksija je povećala broj i pojačala revolucionarnost tajnih đačkih družina. Živo se diskutuje o situaciji, o tiraniji, o oslobođenju i ujedinjenju, o jugoslovenstvu. I tako u "Slobodi" poče življi rad. 1909/10 bio je pretsjednik "Slobode" Matija Popara, docnije općinski inženjer u Sarajevu. 1910/11 bio je Trivo Rađovanović, koji je kasnije studirao građevinarstvu u Beču i Gracu, ali je 1918 poginuo u Albaniji. 1911/12 bio je pretsjednik Vladimir Đurić, koji je umro za vrijeme Prvog svjetskog rata. 1912/13 pretsjedava "Slobodi" Veljko Madžarac, sada penzioner u Banjoj Luci. Te godine bio je sekretar

"Slobode" Vaso Gajić, potonji profesor gimnazije, sada preta sjednik Zadrudnog saveza NR BiH. U ovu generaciju maturanata spada i pok. Božo Pentić, koji je hrabro poginuo kao srpski oficir ~~XXXXXXXXXXXXXX~~, a njegov mlađi brat Đorđe kao dobrovoljac na Dobrudži. Knjižničar je bio tada Veljko Janković sada veterinarski inspektor u Svetozarevu. Posljednji pretsjenik "Slobode" bio je Joco Zelenika /1913/14 god./, koji je poginuo 1915 u Svjetskom ratu kao dobrovoljac pri povlačenju srpske vojske. U to je doba bilo mnogo članova "Slobode" i po zatvorima i po frontovima. Svi su oni u snovima na javi dočaravali oslobođenje ispod tuđina, što je i bila glavna stranica nepisanog programa borbene "Slobode".

Kako je već spomenuto, na buđenje borbenosti kod Srba tada mnogo je u prošlosti djelovao Kočić i njegova "Otađzbina u Banjoj Luci. Srbi đaci su odmah zavoljeli borbenu "Otađbinu". 12 decembra 1907 održavala se skupština "Otađzbine". Nacionalna gorljivost i prkos odvela je i neke đake na tu skupštinu. Doznala zato i škola, pa su na predlog profesora Regala većinom glasova bili isključeni Leka Koprivica /sada profesor u penziji/ i Simo Dimać iz VII razreda, a mnogi drugi đaci su bili kažnjeni raznim blažim kaznama.

"Sloboda" je imala za ono doba vrlo dobru knjižnicu s odabranim knjigama iz istorije, higijene, lijepe književnosti, političkih, ekonomskih i socijalnih nauka. Da se ne bi stavljala na knjige kakva druga oznaka, koja bi vlastima bila sumnjiva, odlučeno je još prve godine da se na sve knjige "Slobode" pored broja napiše "iz knjiga Ljub. Jankovića", /sada penzionera u Banjoj Luci/. Kad je Ljubomir položio maturu, izabran je za knjižničara njegov mlađi brat Veljko,

e kad je i on maturirao, onda najmlađi Milan, koga je 1914 policija zatvorila s mnogim drugim članovima "Slobode", a knjige je zaplijenila. Praktična strana ove nasljedne knjižničarske dužnosti bila je u tome što se knjižnica "Slobode" nije nikad nikud prenosila iz kuće ~~XXX~~ braće Jankovića. Tako se nije budila ni sumnja kod školskih ili politički vlasti. I tu se vidi s kakvom su ozbiljnošću tadašnji đaci prikrivali postojanje "Slobode".

Neozbiljnije đake nisu ni primali u društvo. Novi članovi su se primali jednoglasnom odlukom odbora. Smatralo se naročitim odlikovanjem i priznanjem od strane starijih drugova, kad nekom đaku došapnu da je primljen u "Slobodu". "Sloboda" je bila tada ognjište i žarište đackog nacionalnog rada i izživljavanja, glavna kontrola, gdje se pretresao cio tadašnji đacki život, skupno i pojedince, najbolja veza između srednjoškolske i studentske omladine.

U to doba je i sokolska vježbaonica bila mjesto, gdje se omladina sjedinjavala u potajnom revoltu prema okupatoru. Uz sokolstvo se razmahala i ideja trezvenosti u društvima "Pobratimstva", koje se počele osnivati po selima. Svi borci za oslobođenje od tuđina moraju biti trezveni. Pijencu se i nije mogla da povjeri tako važna stvar kao što je borba za slobodu i ujedinjenje. Trezvenost je tada bila dika borbene omladine. Đaci prednjaci Srpskog sokola u Banjoj Luci odlaze u sela i šireći trezvenost, podižu vjeru u nacionalno oslobođenje i ujedinjenje. Oni stvaraju čete pobratima, vježbaju ih u sokolskom radu, pomažu im u priređivanju sijela i zabava, privikavaju ih na čitanje i nadahnjuju ih borbenim duhom Petra Kočića. U Sokolu su imali đaci i svoju tamburašk

sekciju. Bođrost duha trebalo je održavati i pjesmom i svirkom

✓ 1910 godine bio je već velik dio banjolučke omladine u redovima srpskog ili hrvatskog Sokola. Naročito je mnogo bilo đaka iz viših razreda Velike realke, koji su po svojoj intelektualnoj snazi zauzimali i pojedine mjesta u sokolskim odborima i prednjačkim zborovima. Oni su u isti mah i članovi tajnih đačkih udruženja, i to Srbi članovi "Slobode", a Hrvati "Mladohrvatske organizacije". Sokolski rad ih je uzajamno približavao i oni počinju da ispravno shvaćaju svoje uloge u Sokolu kao narodnoj organizaciji i svoju nacionalnu dužnost u tome pokretu. Takvo ispravno shvaćanje Sokolstva počinje da prelazi s omladine i na građanstvo. U ovom oduševljenju prednjačila je omladina. Počinje uzajamno posjećivanje priredaba. Sokolska misao prodire u šire narodne slojeve, a s njom i solidarnost Srba i Hrvata, što opet sve više i više dovodi do zajedničkog istupanja i zajedničkih javnih manifestacija.

Takvo stanje zatiče i Balkanski rat. On preokreće mišljenje i najzatucanijih separatista, a kod omladine stvara vjeru da je nacionalno oslobođenje i ujedinjenje pred vratima i da je neizbježna skora propast Austro-ugarske monarhije. S takvom vjerom istupa školska omladina otvoreno pred banjolučko građanstvo.

✓ Uspostavljena je veza sa sarajevskom revolucionarnom omladinom, kao i sa studentskom omladinom Praga i Beča. Rastura se međuđacima studentska revija "Jugoslavija", koja u svom imenu krije i svoj program. I u školskim zadaćama iz srpsko-hrvatskog jezika izbija sve više revolucionarno-nacionalni duh omladine. Često se i u profesorskom zboru diskutuje o pokretu međuđačkom omladinom. Padaju predlozi od reakcionarnih nastavnika da se đacima zabrani posjećivanje Sokola, ali zahvalju-

jući profesorima Pavičiću, Skariću, Skoku, Mikiću i drugima, obično su se takvi predlozi odbacivali. Daci postaju sve slobodniji. U njima se budi vjera da njihov pokret ne može ništa da suzbije. To raspoloženje prelazi i na građanstvo. Policija počinje budnije da vodi računa o pokretu među omladinom. Kod ponekog đaka vršila se i premetačina. Ponekoga pozivaju i u sud na preslušanje. Ali to sve pobuđuje kod đacke omladine još veću hrabrost i tvrdokornost i ona sve otvorenije ističe svoje jugoslovenstvo.

1912 godine trebalo je da se održi đacki koncert. Hrvatima je bilo dozvoljeno da se na koncertu svira "Lijepa naša domovino...", ali Srbima ne dozvoliše da se otvira "Oro klik ča sa visine...". Daci Srbi predložiše "Doline tutnje...", ali ni to se nije dozvolilo, jer su te pjesme vezivale nerod s ove strane Drine s onim s one strane Drine...Rekoše neka se svira "Bačko kolo", ali to Srbi đaci ne primiše. I koncert se nije ni održao.

1913 godine bilo je na maturi svega 12 đaka: 7 Srba, 3 Hrvata, 1 Čeh i 1 Jevrej. Na maturu je trebalo da dođe inspektor Alaupović. Ubrzo se to izmijenilo i trebalo je da dođe neki Ajzelt /koga je Kočić više puta u "Otađzbini" napadao titulišući ga ~~KRANK~~ "matori gospodin". Daci Srbi se solidarisše da nijedan neće pristupiti maturi. Profesori Skarić i (dr. Glušac) su ih blažili da se Ajzelt neće ništa miješati u ispitivanje. Tako je i bilo. Svi su prošli osim Čeha Kornela Čermaka, koji je pao na 3 mjeseca.

Eto, takvo naelektrisano stanje među đackom omladinom u Benjoj Luci zatekla je i sudbonosna 1914 godina.

Krajem aprila te godine dogovoriše se nekoji đaci iz oba

Sokola da porade među sokolima građanima svih vjera da se dan smrti Zrinjskog i Frankopana /30 aprila/ proslavi u Banjoj Luci vidno i dostojno, jer su isti mučki ubijeni od austrijskog krvnika u Bečkom Novom Mjestu 1671. Tog dana trebalo je da svi đaci Sokoli, kao i članovi obadva Sokola i njihovi prijatelji prisustvuju toj godišnjici u katoličkoj župnoj crkvi. Tako je i bilo. Iza toga, istoga dana, održala se u Srpskom Sokolu skupština đačkog tajnog društva "Jugoslavije". Iza osnivanja "Jugoslavije" obratili su njeni članovi svu pažnju na spremanje sokolskog sleta u Banjoj Luci na Vidov-dan 1914. Išlo se za tim da ta proslava ispane što veličanstvenija. Toga dana u svečanoj povorci kroz grad učestvovali su pored srpskih i hrvatskih sokola u odorama također i ostali mnogi građani Srbi i Hrvati i mnogobrojna đačka omladina bez razlike vjere. Prvi put je vidjela Banja Luka svoju djecu ujedinjenu na svojim ulicama kako pjevaju "Hej, Sloveni..." i stupaju uz zvuke sokolske koračnice pod istom sokolskom zastavom. Toga jutra nije bilo kraja oduševljenju i manifestacijama i sve je željno očekivalo početak vježbe koja je bila zakazana za popodne pred Srpskom osnovnom školom. Klupe, tribine, sprave, oznake, vijenci, cvijeće, barjaci - sve je već bilo spremno.

Kad je stigla vijest iz Sarajeva da Princip Gavriilo nije promašio, pretstavnici vlasti zatražiše od sletskog odbora da se slet odmah raspusti, barjaci i vijenci poskidaju, a posjetiloci razidu. Mnogi se građani prestravili, a koji su se radovali, izražavali su svoje zadovoljstvo samo šapatom. Ali članove "Jugoslavije" i "Slobode" istinski je oduševila ova vijest jer je u njoj naslućivala prvi signal za uzbunu i za konačni obračun s veoma podmuklim neprijateljem Slovenstva, te put do konačnog oslobođenja i ujedinjenja svih Jugoslovena.

Jugoslovenstvo se razbuktalo među đacima Velike realke u Banjoj Luci. Ali zbog toga ih je i počelo zatvarati dok je rat buknuo. Đačko tajno društvo "Jugoslavija" je, kao što kaže tekst optužnice, antimonarhističko, srpskim nacionalizmom prepredeno društvo, kojemu je zadaća razdraživati na mržnju protiv odnošaja Bosne i Hercegovine prema Austrougarskoj monarhiji kao i protiv državne sveze koje postoji između kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, Istre, Kranjske, Štajerske, te južnog dijela kraljevine prema ostalim zemljama monarhije. Maloljetni đaci držnuše se da rade protiv državno-pravnih uređaba i stanja navedenog u 10. kobnom 111-om §, slovu b) kaznenog zakona. Time su počinili zločin smetanja javnog mira iz § 42 slovo c) kaznenog zakona.

Predigra osnivanju "Jugoslavije" bio je dolazak Lazara Dukića iz Sarajeva u proljeće 1914. Njega je poslalo sarajevsko tajno revolucionarno đačko društvo s misijom da pripremi đačke duhove u Banjoj Luci za jugoslovenstvo i za osnivanje tajnog đačkog jugoslovenskog udruženja, koje će imati svrhu da među đacima u Banjoj Luci podjaruje mržnju protiv monarhije i da radi svim sredstvima da se Bosna i Hercegovina, kao i sve jugoslovenske zemlje, otcijepi od monarhije i pripoje sa Srbijom i Crnom Gorom u veliku slobodu Jugoslaviju. I Lazareva je misija urodila plodom.

Radi lakšeg predobijanja đaka muslimana za stvaranje zajedničkog društva došao je u Banju Luku ubrzo iza Dukića Fadil Kurtagić iz Sarajeva. I Fadilova je misija urodila plodom. Povjerljivo došaptavanje od usta do usta privuklo je na skupštinu 30 aprila 1914 oko 100 đaka bez razlike na pleme, vjeru i mišljenje. I baš to što ih je bilo i protivnog mišljenja, prouzročilo je početkom rata podizanje optuž

nice protiv naprednih čaka Velike realke. Pred ovakvom nezovi tajnom skupštinom održani su vatreni govori o jugoslovenskoj misli i zamišljenoj jugoslovenskoj državi. Glavni govornici bijahu tri sazivača skupštine: Rešid Kurtagić /sada advokat u Zagrebu/, Bogdan Jarakula /umro pred pet godina kao poljoprivredni savjetnik/ i Eugen Birger /umro kao jugoslovenski dobrovoljac u Odesi/. Skupština "Jugoslavije" izabrala je pok. Eugena za sekretara društva. Kad je govorio na toj skupštini, drhtao je u njemu svaki živac. I glas mu je od uzbuđenosti podrhtavao. Iako mršav, ipak je bio sav pocrvenio od neke potajne groznice. Kosa mu se razbarušila. Zamah ruku odgovarao je jačini njegovih riječi: "Jedno stablo s tri grane - to je Jugoslavija!" On je osobito ubjedljivo djelovao na mnoge čake Hrvate, koji su se kolebali između jugoslovenstva i klerikalizma.

Rešid Kurtagić se otvoreno oborio na Austro-ugarsku monarhiju, tu "nakarađnu, feudalnu, srednjovjekovnu tvorevinu" i na njezinu politiku odvajanja Hrvata od Srba i sijanja mržnje među katolicima, muslimanima i pravoslavnim u Bosni i Hercegovini pa je među ostalim visokim glasom doviknuo: "Neka silna Austro-ugarska monarhija zna da je Balkanski rat riješio pitanje ujedinjenja svih južnih Slovena, pa da će se stoga morati i pitanje slobode Jugoslavena u monarhiji riješiti u najskorije doba milom ili silom. "Što se tiče mene"- uzviknuo je - "i mojih drugova, ja vjerujem da se to pitanje ne može riješiti bez pomoći srpskog i crnogorskog oružja. Tada ni mi omladinci nećemo moći ostati skrštenih ruku, i naše je mjesto u toj borbi već unaprijed određeno".

Mapa, koju je još tada Bogdan Jarakula pokazivao svojim drugovima, u mnogom se poklapa s docnijim granicama Jugosla-

vije.

Upisani su članovi i izabran odbor "Jugoslavije". Ovaj se događaj dugo prepričavao u Banjoj Luci među realcima i građanima. Time se zadale mnogo brige i direktoru i profesorima Velike realke, koji su pred austrijskim vlastima i policijem uzeli u zaštitu svoje škole. Odbor "Jugoslavije" nije se zbunio. Održavale su se sjednice i sastanci. Na jednom sastanku držao je Stanko Kliska /sada profesor Tehničkog fakulteta u Beogradu/ predavanje "O Škerliću kao nacionalnom borcu". Iznio je ono Škerlićevo: Ante Starčević je bio najveći Jugosloven, jer je tvrdio da su sve zemlje, u kojima žive tako zvani Srbi, hrvatske zemlje. Time Starčević sve Srbe priznaje svojim.

U to doba bilo je to realcima nešto novo i veliko.

Bilo je više profesora u Vel. realci koji su vidno uticali na buđenje škole i njihovo djelovanje u jugoslovenskom duhu. Dobri profesori umjeli su da zadobiju ljubav i povjerenje svojih škola. Takvi su bili: Stanko Pevičić, Vladislav Skarić, Pero Popović i drugi.

Kad je Austrija objavila rat Srbiji, direktor Vel. realke dr. Kosta Krsmanović našao se sa svojom porodicom na ljetovanju u Novom Vinodolu. Tu je uhapšen, u lance vezan kao kakav opasan zločinac i doveden u Banju Luku. Kriv je bio što je bio direktor tako "opasnih" škola.

1914 godine je Adem-aga Mešić iz Tešnja osnovao "šuckor" /domaću zaštitnu stražu/. U taj šuckor javilo se dosta i dosta klerikalaca i nekoliko drugih germanofila. Jedan takav škola šuckor sproveo je dr. Krsmanovića vezenog sa stanice u zatvor. Htjelo je totalno poniženje: da škola sprovodi svog bivšeg direktora! To je moral monarhije Austro-ugarske i njenog omraženog pretstojnika Pačkovskog.

Profesora Skarića je grizlo što i njegovu školsku omladinu proganjaju kojekakve Kalajeve i Potjorekove prišipetlje. Davno je on već u Kočićevoj "Otađzbini poručio ocu jednog progonjenog ⁹đaka: "E, moj Aleksa, da se tvoj sin zove stranim imenom druge bi mu ptice pjevale!" A kad je na sudskoj raspravi u Banjoj Luci državni tužilac Vajnert sasuo na đake i drvlje i kamenje i rekao da bi nas kao zlikovce trebalo što stražije osuditi, onda se u Skariću rasplamtio gađenje na tog pretstavnika austrijske pravde i jedno jetko "fuj!" otelo mu se iz usta. Pretsjednik Iržikovski i senat nisu na to reagirali.

A kad se je rat svršio, nije Otmar Vajnert pobjegao. Naprotiv, čudna je metamorfoza zahvatila tog austrijskog izmećara: postao je sudija Vrhovnog suda u Sarajevu, a docnije i presjednik senata istoga suda, odlikovan ordenom sv. Save III stepena! Ali za bivšu Jugoslaviju ostaje na snazi: Zlo rađanje - gotovo suđenje!

25 septembra 1914 Zemaljska vlada zatvara gimnazije u Mostaru i Tuzli "radi neprestanih đачkih nemira i izgreda, pa ⁹đak i žalosnih pojava antidinastičkih i antimonarhijskih koje su osobito u zadnjoj godini izbile na javu". Prave se velike smetnje Jugoslovenski orijentisanim đacima da se ne školuju dalje "da se tako srednja škola očisti od nemarnih i nevaljalih elemenata, koji su u zadnje godine poplavili".

22 jula 1915 Zem. vlada potvrđuje zapisnik V vanredne sjednice nastavnika Vel. realke o isključenju nekih Srba ⁹đaka, koji nisu htjeli da ostanu za vrijeme pjevanja "carevke" /Bože, živi.../, a uz to širili i krive vijesti prilikom zauzeća Lavova. 6 dec. 1915 potvrđuje Zem. vlada jednoglasni zaključak o isključenju nekih đaka zbog opravdane sumnje da su pisanjem po školskoj tabli počinili zločin uvrede veličanstva i

veleizdaje, jer je čin izveden namjerno i promišljeno, a povodom triju momenata: zabranom ćirilice, neuspjehom srpskog oružja i veleizdajničkim procesom.

Itđ. itđ.... Da nije bilo klerikalne omladine i nešto zavedenih germanofila, zatvorila bi se i Vel. realke u Banjoj Luci. Ovako je tavorila do 1918 pod tiranijom habsburških podrepaša.

Jugoslovenska šačka omladina Velike realke u Banjoj Luci prometala se kroz zatvore, logore, kasarne i frontove, rajući s ove strane i prebjegavajući na s onu stranu fronte. U toj borbi mnogi su i nastradali životom. Ta je omladina stalno vjerovala u bolje dane, dane slobode i ujedinjenja jugoslovenskih naroda u jedinstvenu Jugoslaviju. Njihova vjera podupirala je i u najtežim časovima njihovu volju. Optuživa na je ta omladina zbog zločina veleizdaje. Ali ako se mogu na s koje strane djela tadašnje omladine da okrete imenom zločina, onda je jedina tiranska i podmakla vladavina Habsburgovaca i njihovih vjernih slugu moralni autor tih omladinskih "zločina". Tiranija je samo pojačala kod te omladine tenor borbe i prkosa. Ona je i donijela oslobođenje od tuđina. Mučenništvo i pregalaštvo cijenilo se iznad svakog blaga i sjaja Ferdinand nije pao od plaćeničke ruke!

Među ovom omladinom bilo ih je dosta mudrih i zaslužnih koji ne zapadoše u tamnice, ali su na razne načine koristili ideji oslobođenja i ujedinjenja, više možda mudro u slobodi nego ludo u tamnici. Ta omladina je jasno osjetila da je srpstvo i hrvatstvo starije, ali da je jugoslovenstvo potrebnije.

I ukoliko ta omladina poslije 1918 nije osjetila da je

stvorena onakva Jugoslavija kakvu je ona priželjkivala i stvarala, ušla je i dalje u borbu za onakvu Jugoslaviju kakvu je u svojim idealima nosila i predavala tu borbu u amanet mladim naraštajima Jugoslavije.

MILAN JANKOVIĆ

Banja Luka, 6 okt. 1955.